

Aneta Stosik, Paulina Kocylowska

Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu

DYNAMIKA ZMIAN NA RYNKU SZKOLNICTWA WYŻSZEGO A KONKURENCYJNOŚĆ ABSOLWENTÓW SZKÓŁ WYŻSZYCH NA RYNKU PRACY*

1. Zmiany na polskim rynku szkolnictwa wyższego

Po roku 1989 nastąpiła w Polsce erupcja przedsiębiorczości w środowisku akademickim. Wyraźnie podnosi się od tego czasu poziom kształcenia oraz z roku na rok wzrasta liczba absolwentów szkół wyższych¹. Jednocześnie wyraźnie wzrosła konkurencyjność wśród uczelni zarówno państwowych, jak i prywatnych, a do roku 2006 ich liczba przekroczyła 430. W ostatnich latach polski rynek szkolnictwa wyższego śmiało konkuruje z rynkiem edukacyjnym krajów zjednoczonej Europy i, jak podają eksperci, przez następne dziesięć lat osiągniemy poziom ponad 20% osób z wyższym wykształceniem. Sądzi się, że wzrost liczby wykształconych obywateli powinien wpłynąć na wzrost gospodarczy i cywilizacyjny Polski, stąd konieczność dużej dbałości o poziom edukacyjny od podstaw.

W dobie wzrostu znaczenia wiedzy i kapitału intelektualnego konkurencyjność na rynku pracy uzależniona jest od inwestycji młodych ludzi w swoje kompetencje i kwalifikacje. Wykształcenie i wiedza wspierają innowacyjność gospodarczą i dają perspektywę szerszego zastosowania *know-how* w praktyce. „Globalizacja i tworzenie gospodarki opartej na wiedzy coraz wyraźniej pokazuje rosnące znaczenie współczesnego uniwersytetu jako instytucji najmocniej wpływającej na przyszłość świata” [Pawłowski 2006, s. 35].

Obecnie najcenniejszym bogactwem krajów rozwijających się staje się kapitał ludzki. W badaniach przeprowadzonych wśród studentów ostatnich lat studiów

* Przedstawiona analiza dotyczyła dokumentów dostępnych w WUS i GUS oraz wyników badań własnych [Kocylowska 2006].

¹ Odsetek osób z wyższym wykształceniem wzrósł o ok. 10% w ostatnich dziesięciu latach i osiąga dziś 14,1%, a odsetek studiujących w grupie wiekowej 19-24 lata zwiększył się 4-krotnie i osiąga dziś 50,9% (za: [Pawłowski 2006, s. 5]).

widoczny jest trend dużej dbałości o przyszłość i przewagę konkurencyjną na rynku pracy.

Mechanizmy, dzięki którym edukacja na poziomie wyższym wpływa na społeczny i ekonomiczny rozwój państw, nie są jeszcze w pełni zdiagnozowane, można jednak mówić o ogólnych korzyściach wynikających z posiadania wyższego wykształcenia. Potencjalne korzyści lokują się w sferze prywatnej, w formie wyższych płac, lepszych warunków pracy, trafniejszych decyzji osobistych i zawodowych, wyższego statusu społecznego, zwiększonych możliwości edukacyjnych czy zdrowszego stylu życia.

Przed szkołami wyższymi stają wyzwania współczesnego świata. Technologiczna rewolucja, mikrokomputery, bezpośrednia transmisja satelitarna, a w ślad za tym *e-learning* czy nauczanie hybrydowe stają się podstawą funkcjonowania szkolnictwa, nie tylko wyższego.

Wiedza w coraz większym stopniu staje się jedynym czynnikiem produkcji, zmieniając pozycję kapitału i siły roboczej. Prawdziwym wyzwaniem nie będzie technologia sama w sobie, lecz obsługa, umiejętne i kreatywne jej wykorzystanie. Dlatego do najważniejszych zadań szkolnictwa powinno należeć motywowanie i tworzenie nawyku ustawicznego kształcenia na wszystkich poziomach, otwieranie się na osoby już wykształcone, ale także na tych, którzy pragną dopiero osiąść wiedzę. Edukacja powinna przenikać całe społeczeństwo – zarówno szkolnictwo, jak i wszystkie organizacje zatrudniające ludzi, które staną się instytucjami uczenia się i nauczania [Pomianek i in. 2005, s. 43].

UNESCO w deklaracji *Szkolnictwo wyższe w XXI wieku: od wizji do działania* przedstawia szereg wyzwań stojących przed szkolnictwem wyższym. Autorzy dokumentu uznają konieczność wykorzystywania nowoczesnej technologii do tworzenia, upowszechniania, udostępniania, sprawdzania wiedzy oraz do zarządzania. Dokument ten określa rolę instytucji szkolnictwa wyższego w najbliższych latach, wskazując m.in. na [*Światowa deklaracja UNESCO... 1999, s. 1-8*]:

- 1) potrzebę stworzenia nowych warunków uczenia się, poczynając od możliwości nauki na odległość, a kończąc na wirtualnych placówkach i systemach szkolnictwa wyższego, które umożliwiają zniesienie ograniczeń wynikających z odległości,
- 2) konieczność usunięcia dużych nierówności między poszczególnymi krajami oraz wewnątrz nich w dostępie do nowych technologii informatycznych i komunikacyjnych,
- 3) potrzebę ścisłego podążania za rozwojem społeczeństwa wiedzy i zapewnienia równego dostępu do studiów,
- 4) potrzebę uświadomienia sobie, że instytucje szkolnictwa wyższego wykorzystują nowe technologie informatyczne i komunikacyjne w celu modernizacji pracy, a nie w celu przekształcenia ich z realnych w wirtualne.

Kształcenie studentów w celu ich przygotowania do pracy zawodowej jest wielce zasadne, zwłaszcza że w większości przypadków młodzi ludzie traktują studia jako ostatni etap ich edukacji systemowej.

W sytuacji rosnącego bezrobocia wśród absolwentów uczelni wyższych oraz coraz częstszych sygnałów ze strony pracodawców o nieadekwatności wiedzy i

umiejętności w stosunku do zadań pojawiających się w pracy zawodowej² należy monitorować ten stan i wskazywać na konieczne kierunki zmian. Z jednej strony może powoduje to tylko niekorzystna sytuacja na rynku pracy oraz wysokie oczekiwania pracodawców, ale nie jest wykluczone, że problem leży również w realizacji programów nauczania, które nie w pełni przygotowują studentów do samodzielnej pracy zawodowej.

Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że jakość i kierunki kształcenia, renoma, prestiż uczelni oraz specyfika samego procesu kształcenia mają wpływ na kształtowanie poziomu konkurencyjności absolwentów na rynku pracy. Każdy powinien zdawać sobie sprawę, że to przede wszystkim rynek pracy, relacje popytu i podaży są najważniejszym elementem wpływającym na poziom konkurencyjności.

2. Rynek pracy a rynek absolwentów szkół wyższych

Procesy transformacji polskiej gospodarki po 1989 r. oraz integracja z Unią Europejską spowodowały istotne zmiany sytuacji na rynku pracy w różnych wymiarach. Zmiany w okresie urynkwienia gospodarki wprowadziły nowe zasady funkcjonowania podmiotów gospodarczych, powstała nowa struktura produkcji i jej technologia, wzrosła konkurencyjność na rynku pracy, a przede wszystkim nastąpiło szerokie otwarcie gospodarki na zewnątrz. Wszystkie te czynniki spowodowały znaczne zmiany w strukturze popytu na pracę. W konsekwencji ujawniło się duże bezrobocie strukturalne, również wśród osób z wyższym wykształceniem, zwłaszcza nowych absolwentów uczelni wyższych – zarówno prywatnych, jak i państwowych.

W wyniku przemian ustrojowych nastąpiły istotne zjawiska, które bezsprzecznie wpłynęły na obecną sytuację na rynku pracy. Do najważniejszych należy zaliczyć: przyspieszenie procesów restrukturyzacji, aktywność na rynku pracy roczników wyżu demograficznego, spadek przyrostu miejsc pracy, znaczną fluktuację zatrudnienia spowodowaną czynnikami zewnętrznymi i „rozdmuchanym” fiskalizmem, a także małą elastycznością prawa pracy oraz „wygaszaniem” pakietów socjalnych w procesach restrukturyzacji³.

W Polsce, w porównaniu z innymi krajami członkowskimi, mamy bardzo duży rozmiar bezrobocia ukrytego, wynikającego z przestarzałej struktury zatrudnienia. Jest ona bliższa raczej strukturze Ukrainy, niż tej, którą preferują państwa UE.

Główny Urząd Statystyczny rozpoczął od 1995 r. badania popytu na pracę w sektorze przedsiębiorstw. Początkowo badano tylko duże jednostki sektora przedsiębiorstw, ale od 1998 r. badanie rozszerzono na średnie jednostki. Informacje

² Z wywiadów przeprowadzanych w latach 2002-2003 wśród przedsiębiorców sektora MŚP na Dolnym Śląsku jednoznacznie wynika, że przyjmowani do pracy absolwenci szkół wyższych, niezależnie od kierunku ukończonych studiów, nie spełniają podstawowych wymogów i oczekiwań pracodawców; badania własne (zob. [Stosik 2003]).

³ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, „Pierwsza praca”, Program aktywizacji zawodowej absolwentów. Aneks Nr 2 do Strategii społeczno-gospodarczej Rządu SLD-UP-PSL „Przedsiębiorczość – rozwój – praca”, Warszawa, styczeń 2002.

uzyskane z *Badania popytu na pracę* są bardzo ważne z punktu widzenia rynku pracy. Wskazują one na zmiany ilościowe, kierunek zmian w strukturze pracujących, przyczyny tych zmian oraz umożliwiają rozpoznanie struktury kwalifikacyjnej i zawodowej popytu na pracę. Pozwala to na właściwe ukierunkowanie systemu kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych oraz programów szkoleń i przekwalifikowań organizowanych w ramach aktywnej polityki na rynku pracy.

Popyt na pracę jest determinowany przez różne czynniki, niektóre z nich działają dwukierunkowo, np. racjonalizacja zatrudnienia, zmiany organizacyjne, zmiany strukturalne i prywatyzacja. Na uwagę zasługuje fakt, że znacznie zmniejszyło się ujemne saldo zmian liczby pracujących w przetwórstwie przemysłowym. Dodatkowo nadal wykazują takie dziedziny gospodarki, jak:

- handel i naprawy (12,3 tys. osób w 2001 r.; 13,7 tys. osób w 2003 r.);
- hotele i restauracje (odpowiednio: 1,6 tys. osób i 0,6 tys. osób);
- obsługa nieruchomości i firm, nauka (odpowiednio: 1,6 tys. osób i 12,1 tys. osób).

Analiza porównawcza struktury podaży i popytu na pracę, mierzonej liczbą przyjętych do pracy i zwolnionych miejsc pracy, wskazuje, że najczęściej problemów stwarzają relacje między liczbą absolwentów szkół wyższych a liczbą przyjętych do pracy. Na 342 tys. absolwentów szkół wyższych w roku 2002 przyjęto do pracy 57 tys., co stanowi 16,7%. Ukazana dysproporcja powinna się stać przedmiotem dalszej analizy i aktywnej polityki kształcenia oraz tworzenia nowych miejsc pracy. Niezwykle szybko rosło bezrobocie wśród osób z wyższym wykształceniem, chociaż stopa bezrobocia jest ciągle znacznie niższa niż w innych kwalifikacyjnych grupach. Na koniec 2003 r. zarejestrowano 140 tys. bezrobotnych z wyższym wykształceniem, czyli pięciokrotnie więcej niż przed paroma laty. Faktyczna liczba osób bezrobotnych może być znacznie wyższa, gdyż znaczna część absolwentów nie rejestruje się w urzędach pracy. Ze wskazań badanych wynika, iż młodzi nie wierzą w skuteczność urzędów pracy i że zwiększa to ich szansę na zatrudnienie. Ponadto z analizy innych badań⁴ wynika, że pracodawcy rzadko stosują tę drogę poszukiwania pracowników. Aby zapobiegać tego typu zjawiskom, należy optymalizować liczbę osób kształconych na uczelniach wyższych, podnosząc jakość kształcenia, dostosowując treści kształcenia do potrzeb pracodawców i zmian na rynku w ujęciu globalnym. Pojawiają się opinie, że szkoły wyższe „produkują bezrobotnych” [Kobaj 2004, s. 21-24].

W gospodarce krajów Unii szczególną rolę odgrywa sektor usługowy. Sektor ten okazał się najbardziej dynamicznie rozwijającym się rynkiem pracy. Najważniejszym wyzwaniem dla Unii Europejskiej jest, jak zaznaczono w raporcie grupy Bruegel⁵, uzyskanie przez gospodarkę wchodzące w jej skład odpowiedniej elastyczności, co musi dotyczyć również sektora szkolnictwa wyższego. W tym celu konieczne jest, jak stwierdzają twórcy raportu, odejście od masowej produkcji oraz dużych przedsięwzięć na rzecz sektora firm mikro i małych, co pozwoli wykorzystać możliwości, jakie niesie ze sobą nowa ekonomia. Celem tego trendu ma być wspieranie

⁴ Badania własne (zob. [Stosik 2003]).

⁵ Raport z posiedzenia ministrów finansów i szefów banków centralnych UE(ECOFIN), pod przewodnictwem prof. A. Sapira (więcej na www.bruegel.org).

przedsiębiorczości, czego przykładem jest m.in.: Strategia lizbońska, Deklaracja bolońska czy Strategia „i2010 – Europejskie Społeczeństwo Informacyjne”.

3. Konkurencyjność absolwentów szkół wyższych na rynku pracy a ich preferencje i aspiracje zawodowe

Konkurencyjność na rynku pracy rozumiana jest jako zdolność do tworzenia przewag w stosunku do konkurentów na rynku pracy poprzez projektowanie, pozyskiwanie zasobów i dysponowanie nimi w celu optymalnego zaspokojenia potrzeb własnych oraz pracodawców, a tym samym uzyskanie zatrudnienia oraz utrzymanie wysokiego potencjału kreatywności w oparciu na zestawie niezbędnych kompetencji.

Przedsiębiorcy na całym świecie zdają sobie sprawę z tego, jakie znaczenie dla rozwoju oraz sukcesu ich firm mają innowacje oraz konkurencyjność. Zjawiska te odnoszą się nie tylko do otoczenia zewnętrznego przedsiębiorstw, lecz również do wewnętrznego funkcjonowania wszystkich zasobów organizacyjnych. Pojęcie konkurencyjności dotyczy również podmiotów rynku pracy. Budowanie przewag konkurencyjnych staje się w dzisiejszych czasach jednym z ważniejszych procesów w rozwoju zawodowym każdego człowieka.

Młodzi ludzie coraz wyraźniej wykazują dbałość o swoją przyszłość, stawiając na edukację na poziomie wyższym jako szansę na lepsze zatrudnienie i dalszy rozwój. Takie podejście, wraz ze znacznym wyżem demograficznym, wywołało gigantyczny boom edukacyjny, co w konsekwencji spowodowało rozwój prywatnego szkolnictwa wyższego. Konkurencyjność na rynku pracy jednak stale rośnie. Pracodawcy coraz częściej oczekują dużo więcej od kandydatów do pracy niż samego dyplomu. Doświadczenie zawodowe, szereg dodatkowych umiejętności i kompetencji, kierunek ukończonych studiów oraz prestiż uczelni stały się kluczowymi czynnikami w pierwszych krokach starania się o pracę.

Rozpatrując sytuację absolwentów szkół wyższych w kontekście rosnącego bezrobocia i rosnących oczekiwań pracodawców, uczelnie wyższe stają przed nowym wyzwaniem: pobudzania konkurencyjności wśród swoich absolwentów na rynku pracy. Mimo że wyższe wykształcenie jest jednym z ważniejszych wymogów, kryterium to nie jest wystarczające. Ponadto, z uwagi na zmienność zapotrzebowania na określone zawody i umiejętności, należy wyprzedzać zmiany zachodzące na rynku pracy. Nową szansą na zatrudnienie jest powstanie, po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, nowych obszarów zatrudnienia, choć, jak się przypuszcza, nie jest to zjawisko pożądane w przypadku polskiej gospodarki. Ze względu na złożoność sytuacji na rynkach pracy, zagadnienie konkurencyjności młodych ludzi nabiera nowego znaczenia i wymaga wsparcia na poziomie kształcenia wyższego.

Ranga wiedzy i informacji we współczesnym świecie jest nie do przecenienia. Kuźniami przygotowującymi nowych pracowników stają się uczelnie wyższe i to na nich spoczywa obowiązek pełnego przygotowania studentów do odgrywania ról zawodowych.

Opinie respondentów dotyczące konkurencyjności na rynku pracy oraz preferencji zawodowych nie do końca budzą pozytywne refleksje, zwłaszcza w obszarze preferowanych rynków pracy, gdzie ponad połowa badanych⁶ ocenia rynki krajów Unii Europejskiej bardziej przyjaźnie niż potencjalne możliwości zatrudnienia przez polskich pracodawców.

Plany zawodowe to ważny element wpływający na konkurencyjność na rynku pracy, a takie cechy, jak pozytywne nastawienie, twórcze myślenie, nienarzucanie sobie ograniczeń odnośnie do kierunku rozwoju zawodowego czy pewność siebie powiązana z adekwatnym poczuciem własnej wartości, istotnie podnoszą konkurencyjność, znosząc niewidoczne bariery. Badani optymistycznie podchodzą do możliwości znalezienia pracy w zawodzie, do którego się przygotowywali podczas procesu kształcenia. Większość studentów planuje znaleźć pracę w wyuczonym zawodzie, jednak biorą oni pod uwagę także inne rozwiązania, które nie należą do najłatwiejszych, jak chociażby założenie własnej firmy. Taki wariant wybierany jest jedynie w razie niepowodzenia na rynku pracy jako alternatywna forma samozatrudnienia. Zjawisko przedsiębiorczości bowiem, a tym samym większej konkurencyjności wśród studentów należy ocenić jako słabe, choć wielu z nich podejmuje w trakcie studiów aktywne próby zdobywania doświadczenia zawodowego (do tej grupy należy ponad 60% studentów).

Na konkurencyjność na rynku pracy wpływają dwa rodzaje czynników: pośrednie, do których zalicza się system szkolnictwa, oraz bezpośrednie, takie jak wykształcenie, zakres umiejętności i kompetencji oraz cechy osobowościowe. Wpływ wykształcenia na przyszłe życie zawodowe jest w opinii studentów bardzo istotny. Coraz wyraźniej uwidacznia się potrzeba dostosowania programów dydaktycznych do zapotrzebowania na rynku pracy, stąd zgłaszana potrzeba zwiększenia zakresu godzinowego tych przedmiotów, które w opinii respondentów mogą istotnie wpłynąć na ich konkurencyjność na rynku pracy, a tym samym zwiększyć szanse na znalezienie zatrudnienia. Stąd preferencje studentów względem przyszłego przygotowania do samodzielnej pracy uwzględniające podwyższenie jakości i zakresu proponowanych w programie studiów przedmiotów, zwłaszcza tych z zakresu marketingu, komunikacji społecznej, języków obcych oraz praktyk specjalistycznych. Dodatkowymi propozycjami studentów na zwiększenie ich konkurencyjności są zatrudnienie w ramach uczelni doradcy zawodowego (90% wskazań) oraz wprowadzenie do programu nauczania budowania indywidualnego planu kariery zawodowej (89% wskazań). Częstą praktyką badanej grupy studentów jest podejmowanie wysiłku doskonalenia się na dodatkowych zajęciach (59% wskazań), do których należą: kursy językowe, praktyki zawodowe i specjalistyczne studia podyplomowe, seminaria, udział w projektach unijnych itp.

Istotne wydają się opinie studentów na temat przygotowania przez uczelnię do przyszłego życia zawodowego. Przeprowadzone badania dowodzą, iż studenci mają świadomość głównych czynników wpływających na sukces zawodowy. Uczelnia ma również wpływ na kształtowanie postaw i cech modelujących przy-

⁶ Badaniami objęto 341 studentów AWF we Wrocławiu, studiujących na IV i V roku studiów, na wszystkich specjalnościach.

szłą konkurencyjność na rynku pracy. Nacisk kładziony jest też na zastosowanie wiedzy w praktyce.

Oczekiwania studentów dotyczące zadań uczelni obejmują, oprócz realizacji procesu kształcenia, również przygotowanie do samorealizacji w życiu zawodowym. W tym kontekście zagadnienie konkurencyjności na rynku pracy studentów i absolwentów szkół wyższych staje się kwestią wymagającą pogłębionej analizy.

Rozpatrując sytuację absolwentów szkół wyższych w kontekście rosnącego bezrobocia i rosnących oczekiwań pracodawców, uczelnie wyższe stają przed nowym wyzwaniem: pobudzania konkurencyjności swoich studentów i przyszłych absolwentów na rynku pracy. Ponadto, z uwagi na zmienność zapotrzebowania na określone zawody i umiejętności, należy wyprzedzać zmiany zachodzące na rynku pracy. Nową szansą na zatrudnienie jest powstanie, po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, nowych obszarów zatrudnienia. Tak więc, ze względu na złożoność sytuacji na rynkach pracy zagadnienie konkurencyjności młodych ludzi nabiera nowego znaczenia i wymaga wsparcia na poziomie kształcenia wyższego.

Literatura

- Jankiewicz S. (2006), *System nauczania w szkolnictwie wyższym a rozwój mikroprzedsiębiorstw w Polsce – wstępna analiza badań ankietowych*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa”, maj.
- Kobaj M. (2004), *Prognoza podaży absolwentów i popytu na pracę według poziomów kształcenia*, Warszawa.
- Kocylowska P. (2006), *Konkurencyjność absolwentów uczelni wyższych na rynku pracy w kontekście analizy potrzeb i preferencji zawodowych studentów Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, praca magisterska, AWF, Wrocław.
- Kwartalna informacja o rynku pracy (2005), GUS, Warszawa.
- Pawłowski K. (2006), *Tylko wykształceni młodzi Polacy mogą dokonać u nas takich zmian, jakie zaszły w Finlandii i Irlandii*, Raport „Wprost”, dodatek do nr. 18.
- Pomianek T., Rozmus A., Witkowski K., Przywara B., Bienia M. (2005), *Raport – Rynek pracy w Polsce i Unii Europejskiej*, Wyd. IV, Rzeszów
- Skórska A. (2004), *Młodzież na rynku pracy w Polsce i Unii Europejskiej*, WSB, Poznań.
- Stosik A. (2003), *Behawioralne determinanty sukcesu biznesmenów w organizacjach przedsiębiorczych*, praca doktorska, AE, Wrocław.
- Światowa deklaracja UNESCO (1999), *Szkolnictwo wyższe w XXI wieku: od wizji do działania*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 14.
- Zatrudnienie w Polsce 2005 (2005), red. M. Bukowski, Wyd. Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa.

DYNAMICS OF CHANGES ON THE HIGHER EDUCATION MARKET AND GRADUATES' COMPETITIVENESS ON THE JOB MARKET

Summary

The above article presents the analysis of changes on the higher education market in Poland and presents the research results on graduates' competitiveness on the job market.